

СЛУЖБА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ И ДОКУМЕНТАЦИЈУ (СИД) – ПРАВНИ ОСНОВ ЗА ДЕЛОВАЊЕ, НАДЛЕЖНОСТ И ОРГАНИЗАЦИЈА

Апстракт: Служба за истраживање и документацију као спољна дипломатска обавештајна служба основана је 1952. године при Државном секретаријату иностраних послова тадашње ФНРЈ. Имала је разгранату своју мрежу, односно јунктове у 34 државе на свим континентима. Као таква наставила је да функционише (под истим именом) и након распада СФРЈ, у оквиру СРЈ и Републике Србије, да би у децембру 2007. године била укинута. Иницијативе за поновно оживљавање ове службе нису довеле до њеној поновној успостављања. У овом раду, на основу оригиналних докумената и грађе, од којих се многи по први пут представљају научној и стручној јавности, свестрано је анализирана њена правна регулатива, надлежности, организација, као и начин како је деловала у обављању послова који су још били поверени.

Кључне речи: Служба за истраживање и документацију, дипломатска обавештајна служба, Александар Ранковић, деловање у иностранству.

1. УВОД

Служба за истраживање и документацију (СИД) настала је 1952. године од Првог обавештајно одељења Управе државне безбедности (УДБ), када је по налогу Александра Ранковића 35 најискуснијих обавештајца прекомандовано је у Државни секретаријат за иностране послове (ДСИП). Основни задатак те службе био је „прикупљање обавештајних података и сазнања за потребе спољне политике и безбедности земље“. Од самог настанка функционисала је под именом „Управа за анализу и документацију“ или

* Редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Универзитет «Унион – Никола Тесла», ORCID: 0009-0002-2658-8220, Београд, radojica.lazic@fdb.edu.rs.

„Координационо одељење“, да би тек од 1963. године добила званични назив – Служба за истраживање и документацију. Пошто је била смештена на четвртом спрату у садашњој згради у Кнеза Милоша број 24, службеници тог министарства жаргонски су је називали „четврти спрат“.¹

Први званични документ под тим именом је управо *Правилник о раду* из 1963. године, којим је Служба за истраживање и документацију дефинисана „као део јединственог система безбедности СФРЈ“. У обавештајној делатности била је одговорна Колегијалном телу безбедности СФРЈ, које је координисало и усмеравало рад свих служби безбедности. Заједнички је деловала са другим службама у заштити безбедносних интереса државе. Облике и врсте сарадње са другим безбедносним структурама у тадашњој држави, а нарочито са Службом државне безбедности, утврђивало је то тело.²

Служба за истраживање и документацију деловала је преко дипломатско-конзуларних представништава и лица запослених у њима. Чинила је напоре да у обавештајни рад укључи југословенске грађане у иностранству: дописнике листова, представнике привредних организација и установа СФРЈ, стручњаке, студенте, људе на специјализацији. За такав ангажман била је неопходна сагласност институција и органа у земљи. У том смислу, што је било неубичајено, у доброј мери њене активности преклапале су се са надлежностима тадашње Службе државне безбедности.

Антун Духачек у свом мемоарском делу „Исповест обавештајца – успон и пад југословенске обавештајне службе“ наводи да је та служба „већ 1955. године попримила озбиљне организационе форме и остварила доста добре резултате у стварању мреже у иностранству“. Све до средине 1966. године, односно до Брионског пленума,³ Служба за истраживање и документацију

-
- 1 А. Духачек, *Исповест обавештајца – Успон и пад југословенске обавештајне службе*, Графопрес, Београд, 1992.
 - 2 Архив Југославије (АЈ), Кабинет председника Републике (КПР), фасц. бр. II-5-ц-2/173, *Образложење Теза о организацији и раду СИД-а ДСИП-а*, Кабинет државног секретара за иностране послове, стр. пов. бр. 60, од 3. децембра 1966. године, 5.
 - 3 Брионски пленум је назив за Четврту пленарну седницу ЦК СКЈ, која је одржана 1. јула 1966. године у хотелу „Нептун“ на Брионима. На њој је са свих државних и партијских функција смењен тадашњи потпредседник СФРЈ Александар Ранковић, дугогодишњи министар унутрашњих послова и организатор службе безбедности, због оптужби за наводно прислушкивање највиших државних и партијских функционера, злоупотреба и деформација у раду Управе државне безбедности (УДБ), а након тога и један број његових најближих сарадника; више о томе види: С. Нумић, *Добра земља, лажу – До истине о брионској афери и прислушкивања*. Филип Вишњић, Београд, 1989; Ј. Поповић, *Четврта седница ЦК СКЈ – Брионски пленум*. Архив Југославије, Београд, 1999; Б. Димитријевић, „Одјек Брионског пленума на службу унутрашњих послова 1966–1970“, *Ж Историја 20. века*, 1/2001, 75–85; А. Савић, М. Бајагић, *Безбедност света – од тајности до јавности*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005; С. Ковач, Б. Димитријевић, И. Поповић Григоров, *Случај Ранковић – из архива КОС-а*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014, 116–385;

имала је обавештајне центре у иностранству, који су деловали у дипломатско-конзуларним представништвима⁴. Са променама које су уследиле, они су укинута, а за обавештајни рад у иностранству били су одговорни шефови дипломатских мисија, што је било у директној супротности са Бечком конвенцијом о дипломатским односима из 1961. године.⁵

На основу *Теза о организацији и раду Службе за истраживање и документацију*⁶, укинут је привилегован статус који су имали припадници ове службе. Тадашњи савезни секретар за иностране послове Марко Никезић, донео је правна акта, на основу којих је успостављена нова организациона структура и спроведена чистка и одстрањивање „неподобних кадрова из службе“.⁷ Мало је позната чињеница да је за пропусте у раду био оптужен Александар Ранковић и то од савезног секретара Марка Никезића, који је на челу тог министарства био као кадар из Србије.

Комисија за утврђивање злоупотреба у појединим организационим јединицама ДСИП-а, коју је предводио амбасадор Огњен Прица,⁸ констатовала је да су у раду обавештајне службе испољене озбиљне слабости и деформације и да је за то директно одговоран Александар Ранковић и његов најближи сарадник Светислав Стефановић. Према наводима те комисије, Служба за истраживање и документацију „коришћена је као упориште Александра Ранковића у фракцијској борби за власт“⁹.

2. РЕОРГАНИЗАЦИЈА СИД-а

Корените промене које су спроведене након Брионског пленума одразиле су се и на ефикасност и ефективност у раду Службе за истраживање

И. Мишковић, А. Бадер, *Генерал из Преманијуре*, прва књига, општина Медулин, Медулин, 2019, 267–291; Р. Лазић, М. Томић, *Грађанска служба безбедности у Србији/Civil Security Service in Serbia*, ЈП “Службени гласник”, Београд, 2019; Б. Димитријевић, *Ранковић – друштво човек*, Вукотић медиа, Београд, 2019; Р. Лазић, *Служба безбедности Југославије – од Брионског пленума до распада државе*, књига прва, измењено и допуњено издање, Факултет за дипломатију и безбедност, ИП “Невен”, Београд, 2022.

4 АЈ, фонд бр. 803, фасц. бр. 1781, *Служба за истраживање документацију ДСИП-а – делокружје, задаци, стање и проблеми које, с тим у вези, треба решавати*, ДСИП, 7. маја 1976. године, 3.

5 Дипломатски архив (ДА) Министарства спољних послова (МСП), *Образложење Теза о организацији и раду СИД-а ДСИП-а*, Кабинет државног секретара за иностране послове, стр. пов. бр. 60, од 3. децембра 1966. године, 7.

6 ДА МСП, *Тезе о организацији и раду СИД-а ДСИП-а*, Кабинет државног секретара за иностране послове, стр. пов. бр. 60, од 3. децембра 1966. године, 1–3.

7 АЈ, фонд бр. 837, фасц. бр. II–5–d/75, *Обавештајна активност ДСИП-а*, Државни секретаријат за иностране послове, стр. пов. бр. 2610, од 7. јула 1969. године, 1–7.

8 Тај извештај 15. октобра 1966. године усвојило је Савезно извршно веће.

9 АЈ, КПР, фасц. бр. II–5–ц–2/173, *Дипломатски архив МСП, Образложење Теза о организацији и раду СИД-а ДСИП-а*, Кабинет државног секретара за иностране послове, стр. пов. бр. 60, од 3. децембра 1966. године, 1–2.

и документацију. Полазећи од *Теза о организацији и раду Службе за истраживање и документацију* приступили се њеној демонтажи и организацији на потпуно другим основама. Суштина обављених трансформација садржана је у томе да је обавештајна служба „постављена као стручна служба,¹⁰ која је била под непосредном ингеренцијом савезног секретара за иностране послове. У том периоду, укинута су обавештајни центри у иностранству, као и дотадашња аутономија информисања обавештајном линијом. Шефови дипломатско-конзуларних мисија преузели су целокупну одговорност за руковођење обавештајним радом.¹¹

У складу са тим, укинута је дотадашње привелеговано тзв. „чланство у служби“, односно сталност кадрова који су поред дипломатско-конзуларних послова радили и на обавештајним задацима. Тиме су и кадровска питања службе у потпуности била пренета у надлежност кадровских органа ССИП-а. Истовремено, измењена је организациона структура, начин функционисања, а битно је смањен (преполовљен) број лица која су обављала послове у СИД-у.¹²

Промене су се у великој мери одразиле на даљи рад СИД-а. Напори за адекватније системско постављање, у овом периоду, праћени су озбиљним слабостима и лутањима. Она су се најчешће одражавала и у довођење у питање обавештајног рада уопште, поистовећивању дипломатског и обавештајног рада и слично. У извештају који је средином 1976. године сачинио ССИП за потребе Савезног савета за заштиту уставног поретка недвосмислено се признаје да су у том периоду „остварени скромни резултати, како у организовању обавештајног рада, тако и у добијању квалитетних података и сазнања“.¹³

Као одраз настојања да се побољша рад СИД-а било је доношење нормативних аката Савезног извршног већа,¹⁴ а потом и *Правилника о организацији и раду Службе за истраживање и документацију* других интерних прописа, којим су у основи одређени делокруг, статус и задаци службе. Све те мере значајно су допринеле оживљавању и бољем организовању обавештајног рада.

10 Основни закон о унутрашњим пословима, *Службени лист СФРЈ*, број 49/66.

11 У ранијем периоду СИД је деловао у иностранству преко обавештајних центара у оквиру дипломатских представништава. Обавештајни центри директно су били подређени руководству службе и њима су искључиво слали своје материјале и извештаје. После Брионског пленума, сматрало се да на овакав начин рада СИД-а у иностранству „разбија се јединство колектива дипломатског представништва“, јер је постојала двојна одговорност – руководиоца центра и шефа дипломатске мисије.

12 У седишту, Служба за истраживање и документацију 1962. имала је 82, 1964. 116, а средином 1966. године 99 радних места. Новом реорганизацијом, извршеном крајем 1966. и почетком 1967. године, број радних места био је преполовљен.

13 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1781, *Служба за истраживање документацију ДСИП-а – делокруг, задаци, стајанс и проблеми које, с њим у вези, треба решавати*, ДСИП, 7. мај 1976. године, 1–2.

14 *Одлука СИБ-а о Служби за истраживање и документацију ССИП-а*, Савезно извршно веће, јун 1973. године.

3. ПРАВНИ ОСНОВ ЗА РАД

Надлежности и овлашћења Службе за истраживање и документацију као интегралног дела ССИП-а, биле су утврђене Одлуком Председништва СФРЈ, Законом о основама система државне безбедности,¹⁵ Одлуком СИБ-а о пословима државне безбедности које врше поједини савезни органи од 5. фебруара 1975. године, Одлуком СИБ-а о организацији и раду СИД-а од 12. јануара 1977. године, Правилником савезног секретара за иностране послове о СИД-у од 1. септембра 1979. године, којим се утврђује организација и функционисање СИД-а у ССИП-у и Правилником о систематизацији задатака и послова СИД-а од 15. јула 1983. године.

На основу Одлуке СИБ-а ова служба обављала је следеће послове: а) организује прикупљање података и обавештења у иностранству од значаја за међународни положај, економске, безбедносне и дуге интересе Југославије, о интерним проценама, ставовима, плановима и акцијама страних држава и њихових обавештајних служби и других институција и војнополитичких блокова у односу на СФРЈ; б) прикупља податке и друга обавештења о свим видовима деловања непријатељске југословенске емиграције у иностранству против СФРЈ и њених институција и грађана у иностранству, као и о повезаности непријатељске организације са страним обавештајним службама и другим институцијама и организацијама у појединим земљама, предузима мере и акције на спречавању такве активности; в) учествује у безбедносној заштити грађана СФРЈ на привременом раду и боравку у иностранству и сарађује у овим пословима са одговарајућим савезним органима и организацијама; г) прибавља податке и обавештења у иностранству у циљу откривања планова потенцијалног агресора према СФРЈ, прати њихове припреме за евентуалне агресије и врши припреме за настављање своје обавештајне активности у појединим земљама за случај непосредне ратне опасности или рата; д) прикупља податке и обавештења о мерама државних, полицијских и других органа и организација страних земаља усмереним на денационализацију и асимилацију делова југословенских народа и народности који живе ван граница СФРЈ; њ) учествује у обезбеђењу одређених представника Југославије за време њиховог боравка у иностранству, као и у обезбеђењу одређених иностраних представника и делегација у посети Југославији; е) учествује у припреми одређених прописа из надлежности Федерације и остварује сарадњу са другим савезним органима у области државне безбедности; ж) врши обраду документације, води евиденције припадника страних обавештајних служби и непријатељске емиграције и анализира непријатељску делатност из иностранства; з) врши процене безбедносне ситуације, информисе представничка тела, њихове извршне органе и руководства друштвено-политичких организација и одређене функционере у Федерацији, о питањима од интереса за безбедност земље из свог делокруга.

15 Закон о основама система државне безбедности, *Службени лист СФРЈ*, број 1/74.

Организациона структура и начин рада ове службе безбедности ближе су утврђени Одлуком СИБ-а од 12. јануара 1977. године,¹⁶ као и Правилником савезног секретара за иностране послове од 1. септембра 1979. године¹⁷. У складу са тим правним актима, СИД је у иностранству деовао кроз обавештајне центре и пунктове. Кадрови који се били ангажовани на обавештајним задацима у иностранству, поред стручне оспособљености за обављање дипломатско-конзуларних послова, морали су бити обучени и оспособљени за обавештајни и контраобавештајни рад. Целокупна активност СИД-а била је конспиративна и сва документа која су имала везе са радом те службе имала су највиши степен поверљивости. Службом у земљи и иностранству руководио је начелник, који је за свој рад непосредно одговарао савезном секретару за иностране послове.

Наведеним правилником ближе је утврђена унутрашња организација и начин функционисања СИД-а у иностранству, принципи рада обавештајних центара-пунктова, кадровско попуњавање и стручно оспособљавање оперативног састава и других структура запослених, методологија рада, права и дужности припадника, као и сарадња са другим службама безбедности тадашње СФРЈ.

Треба напоменути да у Закону о вршењу иностраних послова из надлежности савезних органа управе и савезних организација¹⁸ није била обухваћена делатност СИД-а из разлога што је активност ове службе представљала државну тајну. Међутим, члановима 61. и 62. наведеног закона регулисан је стаж осигурања са увећаним трајањем запосленима који су радили у иностранству „на одређеним задацима и пословима под посебним условима“, те су имали право на одређивање пензије на основу једногодишњег просечног примања, али је услов био да су на тим пословима радио у иностранству најмање десет година.

Одлуком Председништва СФРЈ од 8. септембра 1982. године Служба за истраживање и документацију добила је још шира овлашћења да, поред Друге обавештајне управе ГШ ЈНА, у иностранству прикупља обавештајне податке и информације, као и документа о страном војном фактору у циљу благовременог откривања потенцијалне и изненадне агресије на СФРЈ.

Концепција ангажовања свих кадрова ССИП-а у иностранству на обавештајним задацима имала је одређене слабости. Вишегодишња пракса је недвосмислено потврдила да се сви запослени не могу бавити обавештајним радом. Ипак, на томе се инсистирало, што је у пракси имало лош резултат. Практика од које се одступило после Брионског пленума, где је СИД био само формално у ССИП-у имао је свој данак, али се од новог концепта све до нестанка те државе није одступало.

16 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1798, *Одлука СИБ-а*, број ЕП 25/77 од 12. јануара 1977. године.

17 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1800, *Правилник савезној секретаријату за иностране послове*, стр.пов. бр. 2095 од 1. септембра 1979. године.

18 Закон о вршењу иностраних послова из надлежности савезних органа управе и савезних организација, *Службени лист СФРЈ*, број 56/81.

4. ЗАДАЦИ, ОРГАНИЗАЦИЈА И НАЧИН ДЕЛОВАЊА СИД-а

Одлуком СИБ-а од 5. фебруара 1975. године Служба за истраживање и документацију дефинисана је као једна од четири службе безбедности СФРЈ,¹⁹ са задацима на спољнополитичком и безбедносном плану. Поред већ побројаних приоритетних послова и задатака које је садржала поменута Одлука СИБ-а, спољнополитичке и безбедносне потребе тадашње СФРЈ наметале су и свим осталим службама безбедности, па и СИД-у, нове обавезе. Оне су биле условљене међународном политичком позицијом тадашње СФРЈ, као водећом снагом Покрета несврстаних. С друге стране, односи између тадашњих блоковски сучељених структура (Нато пакт и Варшавски уговор) и империјалистичке тежње неких држава наметале су потребу да Југославија као један од лидера тог покрета, у циљу очувања своје позиције и покрета, започне организовање обавештајних пунктова у једном броју несврстаних земаља. Њихов основни задатак био је да благовремено идентификују претње и правремено информишу највише државно и партијско руководство од свим опасностима које су претиле јединству тог покрета у свету.²⁰

Задатак СИД-а био је да специфичним методом обавештајног истраживања, за руководство земље благовремено прибави аутентичне информације и документацију о намерама, плановима и акцијама „спољног непријатеља“.²¹ Поред редовних послова на откривању, документовању, разбијању, односно онемогућавању рада екстремне емиграције и страних обавештајних служби против СФРЈ, СИД се, заједно са СДБ-ом ССУП-а у пуној мери ангажовао и на пословима обезбеђења посета иностранству председника Републике и других највиших државних руководиоца. Такве активности захтевале су додатну мобилност запослених и одређеног броја пунктова у иностранству, интензивирање рада са обавештајним изворима и органима безбедности одређених земаља.²²

19 Поред наведене, безбедносно-обавештајни систем СФРЈ, после Брионског пленума, чиниле су следеће службе безбедности: Служба државне безбедности Савезног секретаријата за унутрашње послове (СДБ ССУП-а), Управа безбедности Савезног секретаријата за народну одбрану (УБ ССНО), Друга (обавештајна) управа Генералштаба Југословенске народне армије, а од 1984. године и Служба за послове безбедности Савезног секретаријата за иностране послове (СПБ ССИП-а).

20 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1781, *Служба за истраживање документацију ДСИП-а – делокрућ, задаци, ситацији и проблеми које, с њим у вези, њреба решаваши*, ДСИП, 7. мај 1976. године, 4–5.

21 АЈ, фонд. бр. 837, фасц. бр. II–5–d/75, *Обавештајна активности ДСИП-а*, Државни секретаријат за иностране послове, стр. пов. бр. 2610, од 7. јула 1969. године, 2–4.

22 Током 1974. и 1975. године СИД је преко својих обавештајних пунктова добио 3.935 политичко-економских информација, од чега је 1.878 користио за информисање руководства. У истом периоду, прибавио је и 8.612 информација и података о разним активностима терористичке и друге непријатељске емиграције и

Међутим, и поред ових показатеља и несумњивог напретка у односу на ранији период, квалитет прикупљених података, број и локација извора сазнања још увек није задовољавао потребе, како министарства, исто тако и највишег државног и партијског врха. То значи да су се последице спроведених „чистки“ и погрешки у концепцијском и професионалном постављању ове службе после Брионског пленума осећале у дужем временском периоду.

У радном материјалу припремљеном за седницу Савезног савета за заштиту уставног поретка, као и у записнику са седнице, одржане 15. септембра 1976. године, стоји да СИД у том периоду „релативно успешно покрива информативне потребе кроз прибављање аутентичних информација, па и докумената о активности западног блока, укључујући НАТО структуру и ЕЕЗ, а такође и један број из групација терористичке емиграције и појединаца на Западу“. Поред тога констатује се да „већ годинама нема квалитетних аутентичних извора преко којих би се разоткривала активност информбировске емиграције, расветљавала позадина, политика и циљеви фактора који иза ње стоје“.²³

У каснијем периоду Служба за истраживање и документацију за решавање обавештајних послова у иностранству користила је већи број за то подобних кадрова ССИП-а, обучавајући их и припремајући за рад. Међутим, већина од њих, поред дипломатско-конзуларног, није имала одговарајући обавештајни профил. Мало је било оних који су се у ранијем периоду бавили обавештајним радом и који су поседовали веће обавештајно искуство. Између осталог, ни старосна структура запослених у ССИП-у није била повољна, а то се нарочито односило и на обавештајну службу.

Послови и задаци осамдесетих и деведесетих година прошлог века били су у сталном порасту и захтевали су далеко већу стручну оспособљеност и ефикаснију организацију те службе у целини. Међутим, квалитетних и искусних кадрова бивало је све мање. Зато се тражило да се, по ранијем, након Брионског пленума, осуђеном принципу (тима су били потврђени промашаји у реорганизацији те службе), „мора обезбедити нормална репродукција кроз кадровску опредељеност за што сталнији рад у обавештајној служби одређеног броја лица и њихово обавештајно образовање“.²⁴

На основу важеће систематизације, СИД је практично као сектор у потпуности био изједначен са свим другим организационим јединицама, односно управама ССИП-а, тако да није постојала стимулација за обавештајни рад.

-
- страних обавештајних служби према СФРЈ. Од 7.226 коришћених безбедносних информација, према досадашњој пракси, највећи број уступан је СДБ-у ССУП-а, а само мањи број је коришћен за информисање политичког и државног руководства.
- 23 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1781, *Зайисник са 17. седнице Савезног савета за заштитну уставној порејка*, одржане 15. септембра 1976. године у Београду, 2–3.
- 24 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1781, *Служба за истраживање документацију ДСИП-а – делокруј, задаци, стајтус и проблеми које, с њим у вези, треба решавати, ДСИП*, 7. мај 1976. године, стр. 9, *Зайисник са 11. седнице савезног савета за заштитну уставној порејка*, одржане 12. јула 1983. године, 3.

Међутим, касније усвојена нормативна акта, посебно Одлука СИБ-а из 1975. године, поред проширења надлежности ову службу су дефинисала као једну од четири југословенске службе безбедности, са јасно утврђеним задацима које треба да обавља у најважнијим регионима света.²⁵

На седници Савезног савета за заштиту уставног поретка, која је одржана 12.07.1983. године анализиран је рад и усвојена је *Програмска оријентација СИД-а за њериод од 1983. до 1987. године*, уз констатацију да је Савет „подржао правце и приоритете даље активности у вези побољшања њеног рада“, те да је неопходно извршити организационо, кадровско и техничко јачање службе у циљу постизања бољих резултата.²⁶

У резимеу поверљивог материјала из децембра 1987. године, који је насловљен као *Програмска оријентација и осјособљеност СИД-а до 1990. године*²⁷ изnose се резултати оствареног деловања те службе у претходном четворогодишњем периоду. Посебно се наглашава да се активност одвијала у условима сложених међународних односа, као и унутрашњих економских и политичких тешкоћа које су се непосредно одражавале на међународни положај земље, њену економску и безбедносну позицију. У таквим околностима у центру пажње активности биле су потребе да се обезбеде „аутентична сазнања, која су откривала намере страног фактора према СФРЈ, субверзивно-терористичке активности непријатељске емиграције и деловање страних обавештајних служби“. Из тих разлога обавештајна активност била је усмерена према државама и центрима где су посебно били изражени политички, економски и безбедносни интереси тадашње Југославије.

У наведеном материјалу критички се указује на недостатак стручног и обученог кадра, јер се „служба сучељава са високо професионалним страним обавештајним и контраобавештајним службама и центрима, па „недовољан ниво оперативног, безбедносног знања и искуства дела радног састава, објективно утиче на степен ангажованости и резултате који се постижу“.

У наведеном извештају доводи се у питање и начин оперативног деловања СИД-а у иностранству и настојања да се обавештајна активност покрије „широком дипломатском делатношћу“. Запажа се да у овој делатности без „илегалног оперативног наступа и конспиративних контаката у појединим срединама, не могу се обезбедити квалитетни извори сазнања“, те да су „услови за обавештајни рад у иностранству постали све неповољнији“. У том смислу наводе се и неки примери деконспирације оваквог

25 На основу података и извештаја које је Савезни секретаријат за иностране полове достављао Савезном савету за заштиту уставног поретка у СИД-у је крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века било систематизацијом предвиђено укупно 49 радних места, од којих је десетак било непопуњено.

26 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1790, Записник са 11. седнице Савета, одржане 12. јула 1983. године, 2–3.

27 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1800, *Програмска оријентација и осјособљеност Службе за истраживање и документацију (СИД) до 1990. године*, ССИП, државна тајна бр. 51, децембар 1987, 2–8.

начина рада и разоткривања и пресецања обавештајне делатности у Савезној Републици Немачкој, Швајцарској, Аустралији и САД.²⁸

Савезни савет за заштиту уставног поретка 5. фебруара 1988. године, расправљајући о програмској оријентацији СИД-а до 1990. године, поново је имао озбиљне замерке на кадровску попуњеност и оријентацију у раду ове службе. На седници којом је председавао Стане Доланц, речено је следеће: „Служба за истраживање и документацију Савезног секретаријата за иностране послове и поред одређених слабости стварила је напредак у свом раду и успешно извршавала постављене задатке. Међутим, указано је да још увек није довољно синхронизован рад у нашим представништвима у иностранству, да у њима немамо одговарајуће кадрове и да се не врше адекватне припреме кадрова, ни што се тиче струке, у ужем смислу, нити учења страних језика.”²⁹

Наглашено је да у информацијама које је Служба за истраживање и документацију достављала корисницима, недовољно се указује на карактер извора који дају одређене оцене и да у већини случајева изостаје аналитичка обрада тих сазнања. Поред тога, Савет је имао и следеће препоруке: 1) у програмској оријентацији, поред већ утврђених задатака, СИД треба у први план да уврсти праћење и информисање о активностима и притисцима упереним против СФРЈ од оба блока; 2) у извршавању задатака СИД треба да остварује потпунију и редовнију сарадњу са осталим органима и службама безбедности; 3) Савезни секретаријат за иностране послове треба да усвоји и разради јединствени дугорочни програм регрутовања, припремања и оспособљавања одговарајућих кадрова за дипломатско-конзуларне, а посебно за рад на обавештајним пословима у иностранству; 4) предлаже се Председништву СФРЈ и Савезном извршном већу да, у духу предстојеће реорганизације управе, иницира и реорганизацију дипломатско-конзуларних и других представништава, у циљу осавремењавања и рационализације њиховог рада.

Средином 2002. године долази до темељне реорганизације дипломатске обавештајне службе.³⁰ Скупштина Савезне Републике Југославије 2. јула те године усвојила је *Закон о службама СРЈ*.³¹ На основу тог закона Служба за истраживање и документацију дефинисана је као „стручна служба“ у оквиру Министарства спољних послова. Овлашћења и надлежности одређене су у члану 12. тог закона: „Служба за истраживање и документацију прикупља, анализира, процењује и доставља податке политичке, економске и безбедносне природе који се односе на стране државе, међународне организације,

28 *Ibid.*, 5–6.

29 АЈ, фонд 803, фасц. бр. 1801, *Зайисник са 34. седнице Савезног савета за заштитиу уставној порейка*, одржане 5. фебруара 1988. године, 3–5.

30 М. Милошевић, Б. Богдановић, *Безбедност обновљене Србије*, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2004, 226, М. Бајагић, *Шпијунажа у XXI веку – Савремени обавештајно-безбедносисистеми*, Марсо, Београд, 2010, 409–410.

31 *Закон о службама безбедности СРЈ, Службени лист СРЈ*, број 37/02.

групе и појединце, од значаја за процес утврђивања и вођења спољне политике, а нарочито оне који указују на намере, активности, прикривене планове и тајна деловања која су усмерена на угрожавање заштите Уставом утврђеног поретка, безбедности, суверенитета и територијалног интегритета СРЈ и других државних интереса СРЈ.³² Прикупљене информације из своје надлежности служба обрађује, проверава, сређује, процењује и штити од неовлашћеног откривања, давања, мењања, коришћења, губитка или уништавања.

Служба за истраживање и документацију функционисала је до 11. децембра 2007. године, да би након усвајања *Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије* престала да постоји.³²

Тим законом дефинисано је да безбедносно-обавештајни систем у Републици Србији чине три службе безбедности: Безбедносно-информативна агенција (БИА), као посебна организација Владе Републике Србије, Војнобезбедносна агенција (ВБА) и Војнообавештајна агенција (ВОА), као органи управе у оквиру Министарству одбране Републике Србије.³³ Научна и стручна јавност била је подељена у мишљењу да ли је тим чином направљена велика штета држави укидањем поред Службе за истраживање и документацију још једне ресорне, али мање познате службе, у саставу МСП – Службе безбедности, која је била претежно контраобавештајног карактера.

У каснијем периоду, током 2013. и 2014. године, од највиших државних званичника било је најава о могућности реактивирања дипломатске обавештајне службе. Међутим, све то није било довољно, како би били предузети одлучнији кораци у том правцу. Тако да није било реално очекивати, упркос тадашњим најавама, да ће доћи од поновног реактивирања некадашње Службе за истраживање и документацију.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Дипломатска обавештајна служба функционисала је преко 55 година. Да би се разумео и свеобухватно сагледао рад Службе за истраживање и документацију неопходно је познавати, безбедносно-политичке околности и међународни положај држава у којима је та служба постојала (Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Савезна Република Југославија и Република Србија), као и односе између држава и међународних организација у периоду у којима је деловала.

Бечком конвенцијом о дипломатским односима из 1961. године обавештајна делатност је изричито забрањена. Отуд и недоумице, које су биле препрека у целокупном сагледавању обавештајне активности некадашње

32 Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116/07 и 72/12.

33 Р. Лазих, *Контрола служби безбедности у Србији*, Факултет за дипломатију и безбедност, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2023.

Службе за истраживање и документацију. Сама концепцијска замисао и оријентација рада ове службе била је погрешно постављена, јер обавештајна активност подразумева примену тајних начина и метода у прикупљању најосетљивијих података, добро чуваних од противничке стране, било да су то државе или међународне организације. Одредбама Бечке конвенције о дипломатским односима дефинисана су правила дипломатског понашања у билатералним односима. Јасна је разлика између обавештавања, као основне (легалне) функције дипломатије и обавештајног рада, као забрањене делатности.³⁴

Тешко је (понекад и немогуће) повући и утврдити прецизну границу између обавештавања, као дипломатске делатности, која се базира на легалним и дозвољеним средствима и обавештајне делатности, ако она уопште и постоји.³⁵ Зато се, сасвим разумљиво, намеће и као закључак да ли је уопште на такав начин организована дипломатска обавештајна служба могла да има високе домете у свом раду. Са једне стране, имате веома јасно дефинисане надлежности дипломатије и њених представника у иностранству, а са друге стране, од истих тих људи тражите да буду и обавештајци. Самим тим чином показујете у којој мери сте неозбиљни у поштовању веома ригидних норми дипломатске праксе и понашате се ризично доводећи дипломате у незгодан положај да буду лако откривени од контраобавештајне службе државе домаћина.

Приликом доношења Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије законодавац се није одредио како поступити са документацијом те службе, па је она и до садашњег времена недоступна за коришћење. Када буде доступна, моћи ће се створити јаснија слика о улози Службе за истраживање и документацију у државама у којима је током свог постојања деловала. Зато је овај рад имао за циљ да, на основу оскудне грађе, покуша да истражи како је функционисала некадашња дипломатска обавештајна служба.

Треба подсетити да је пре десетак година било иницијатива и најава појединих министара и високих државних званичника о реактивирању дипломатске обавештајне службе. Време је показало да оне нису биле реалне, па се из тих разлога нису ни оствариле. У садашњим околностима, може се, сасвим разложно, поставити питање да ли је држави Србији потребна цивилна обавештајна служба, офанзивног типа. Ако би се таква служба формирала, сасвим је разумљиво да она не би функционисала на истим

34 Р. Лазић, „Обавештајни рад и дипломатија”, *Српска политичка мисао*, 4/2016, 233–250; М. Трбојевић, „Необавештајни облик деловања обавештајних служби”, *Српска политичка мисао*, 4/2017, 319–334; Р. Лазић, М. Кулић, М. Бубало, „Кривично дело шпијунаже као облик агентурног метода у прикупљању података”, *Војно дело*, 1/2022, 36–38.

35 Д. Дашић, *Дипломатија – савремена и економска*, Алтера, Београд, 2013, 321; Љ. Стајић, Р. Лазић, *Увод у националну безбедност*, Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2015, 385.

основама као што је то била некадашња Служба за истраживање и документацију, јер савремени безбедносни изазови, ризици и претње изискују потпуно другачију организацију и профилисање нове обавештајне службе.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајагић М., (2010). *Шпијунажа у XXI веку – Савремени обавештајно-безбедносисистеми*, Марсо, Београд, 2010.
- Дашић Д., *Дипломатија – савремена и економска*, Алтера, Београд, 2013.
- Димитријевић, Б., „Одјек Брионског пленума на службу унутрашњих послова 1966–1970”, *Историја 20. века*, 1/2001, 75–88.
- Духачек А., *Историја обавештајца – Ујон и њад јујословенске обавештајне службе*, Графопрес, Београд, 1992.
- Ковач С., Димитријевић Б., Поповић Григоров, И., (2014). *Случај Ранковић – из архива КОС-а*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2014.
- Лазић Р., *Контрола служби безбедности у Србији*, Факултет за дипломатију и безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2023.
- Лазић Р., „Обавештајни рад и дипломатија“, *Српска њолићичка мисао*, 4/2016, 233-250.
- Лазић, Р., *Службе безбедности Јујославије – од Брионској ѡленума до расцјада државе*, књига прва, измењено и допуњено издање, Факултет за дипломатију и безбедност, ИП „Невен“, Београд, 2022.
- Лазић Р., Томић, М., *Цивилна служба безбедности у Србији/CivilSecurity ServiceinSerbia*. ЈП „Службени гласник”, Београд, 2019.
- Лазић Р., Кулић М., Бубало М., „Кривично дело шпијунаже као облик агентурног метода у прикупљању података“, *Војно дело*, 1/2022, 36–38.
- Милошевић М., Богдановић, Б., *Безбедности обновљене Србије*, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2004.
- Мишковић И., Бадер, А., *Генерал из Преманцуре*, прва књига, Медулин, општина Медулин, 2019.
- Нумић С., *Добра земља, лажу – До истине о брионској афери ѡрисушкивања*. Филип Вишњић, Београд, 1989.
- Поповић Ј., *Четврта седница ЦК СКЈ – Брионски ѡленум*, Архив Југославије, Београд, 1999.
- Савић, А., Бајагић, М. (2005). *Безбедности светиа – од ѡјајности до јавности*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.
- Стајић Љ., Лазић Р., *Увод у националну безбедности*. Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2015.
- Трбојевић М., „Необавештајни облик деловања обавештајних служби“, *Српска њолићичка мисао*, 4/2017, 319–334.

Radojica Lazić, PhD*

THE SERVICE FOR RESEARCH AND DOCUMENTATION (SRD) – THE LEGAL GROUNDS FOR ACTING, JURISDICTION AND ORGANIZATION

Summary

The Service for Research and Documentation as an external diplomatic intelligence service was founded in 1952, under the State Secretariat of Foreign Affairs in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. It had a wide network of points in 34 states on all continents. As such, it continued operating (under the same name) after SFRY fell apart, within the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia. In 2007, it was abolished. The initiatives to revive this service have not led to it being reinstated again. This paper analyzes its legal regulations, jurisdiction, organization, and the way it acted in its assigned operations. This paper is written based on original documents and research, many of which are presented for the first time to the scientific and expert communities.

Keywords: the Service for Research and Documentation, diplomatic intelligence service, Aleksandar Ranković, foreign operations.

* Full Professor, Faculty of Diplomacy and Security, University “Union – Nikola Tesla”, Belgrade, radojica.lazic@fdb.edu.rs.